

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра музеєзнавства, пам'яткознавства та
інформаційно-аналітичної діяльності

На правах рукопису

ЛЕБЕДЬ ВІКТОР ВІТАЛІЙОВИЧ

**ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ У СИСТЕМІ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ**

Робота на здобуття освітнього ступеня “Бакалавр”
за освітньо-професійною програмою
“Музейний менеджмент, культурний туризм”
спеціальності 027 “Музеєзнавство, пам'яткознавство”

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Разиграєв О. В.

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри музеєзнавства,
пам'яткознавства та інформаційно-
аналітичної діяльності

від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри проф. Гаврилюк С. В. _____

Луцьк – 2025

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ	7
1.1. Проблеми правового регулювання.....	7
1.2. Сучасний стан збереження пам'яток архітектурної спадщини та містобудування.....	17
РОЗДІЛ 2. АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ЯК АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ	32
2.1. Роль пам'яток архітектури й містобудування в житті громади, стратегії їх збереження та інтеграції.....	32
2.2. Позитивні та негативні тенденції розвитку архітектурної спадщини та містобудування, вплив суспільства на формування нових тенденцій.....	41
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Актуальність теми. Збереження та дослідження пам'яток архітектури і містобудування є важливим завданням, адже вони є невід'ємною складовою культурної спадщини України. Особливої актуальності набуває ця тема у рамках загальної тенденції занурення в історію, носієм якої є історична архітектура та міський простір загалом. Окрім того, архітектурна та містобудівна спадщина є не лише питанням культурної самоідентифікації та носієм історії, а й вагомим чинником розвитку суспільства у ширшому сенсі, який не обмежується історією та культурою. Значна частина таких об'єктів перебуває під загрозою руйнування, втрати автентичності, не рідко й цілковитого знищення. Вивчення цієї теми може дозволити покращити стратегії збереження та глибшої інтеграції архітектурних та містобудівних пам'яток в суспільне життя, що є необхідним кроком не лише для збереження культури, а й для формування якісного міського простору, підвищення якості життя.

Метою дослідження є комплексний аналіз пам'яток архітектури та містобудування як невід'ємної частини культурної спадщини України.

Для досягнення означеної мети автором дослідження поставлено наступні **завдання:**

- Порівняти та охарактеризувати існуючі поняття та класифікації пам'яток архітектури та містобудування;
- Проаналізувати сучасний стан збереження архітектурних та містобудівних пам'яток, виявити основні загрози та визначити їхні першопричини;
- Розглянути правові засади охорони архітектурної та містобудівної спадщини України, зіставити їх із передовими міжнародними стандартами та практиками;
- Дослідити особливості ролі суспільства, громадських організацій та міжнародних ініціатив у процесі збереження та популяризації

архітектурної спадщини, а також дослідити роль урбаністичних ініціатив в контексті пам'яток містобудування;

- Визначити перспективи розвитку та розробити комплекс рекомендацій для оптимізації державної та локальних стратегій у сфері збереження, використання та інтеграції архітектурної та містобудівної спадщини в сучасний урбаністичний і культурний простір.

Об'єктом дослідження є пам'ятки архітектури та містобудування України.

Предметом дослідження є особливості класифікації, сучасний стан, проблеми охорони, загрози та перспективи збереження пам'яток архітектури та містобудування України в контексті національних і міжнародних підходів до їхньої охорони, реставрації та адаптації до сучасних потреб суспільства.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють насамперед XX-XXI століття з особливим акцентом на сьогоденні та останніх десятиліттях.

Дослідження проводиться в першу чергу в **територіальних рамках** України, акцентуючи основну увагу на українській культурній спадщині, проте розглядає її й в загальному міжнародному контексті.

Стан наукової розробки проблеми. Проблема збереження пам'яток архітектури та містобудування є об'єктом досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців у різних галузях: архітектурі, історії, правознавстві, культурології та урбаністиці. Значна кількість робіт є нішевыми і розглядають реставрацію, законодавство, поняття, облік, виявлення, збереження в умовах війни, історію та історичну пам'ять відокремлено, а не всеосяжно та комплексно. Винятком є праці, які вивчають культурну спадщину загалом, але в цьому разі саме архітектурі приділяють менше уваги, тому що її розглядають у ширшому контексті, а не як основний, єдиний та найважливіший об'єкт дослідження. Це вказує на особливу затребуваність початку та продовження дослідження ролі архітектурної та містобудівної спадщини України у найширшому системному значенні, що є метою цієї роботи. В дослідженні згадуються такі публікації, як робота авторства французького історика П'єра Нора, котрий розглядав пам'ятки

як “місця пам’яті” [38], а також дослідження вітчизняних авторів Оксани Демидюк та Михайла Авербаха, що фокусувались на дослідженні психологічних аспектів сприйняття архітектурного простору [34].

Джерельна база дослідження. Дослідження ґрунтується на широкому спектрі джерел, що охоплюють нормативно-правові акти (серед яких Закон України “Про охорону культурної спадщини” [21], Закон України “Про архітектурну діяльність” [18] та Конституція України [11]), міжнародні конвенції (“Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини” [10], тощо), статистичні дані та аналітичні звіти (такі як звіти опубліковані міською владою Одеси [1-3]), що дозволяють комплексно розглянути проблему збереження пам’яток архітектури та містобудування України.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплексний підхід, що поєднує загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні методи, які забезпечують всебічний аналіз пам’яток архітектури та містобудування як складової культурної спадщини України. Зокрема, історичний метод дозволяє простежити розвиток пам’яткоохоронної діяльності. Системний аналіз використовується для дослідження пам’яток у контексті їх функціонального, правового та соціокультурного значення. Порівняльний метод застосовується для зіставлення українських та міжнародних практик охорони архітектурної спадщини, що дозволяє оцінити ефективність існуючих механізмів та визначити напрями їх удосконалення. Структурно-функціональний метод сприяє виявленню ролі пам’яток у суспільному, культурному та економічному житті країни. Юридичний аналіз використовується для дослідження нормативно-правових актів, що регулюють сферу охорони архітектурних пам’яток, а соціологічні методи (аналіз статистичних даних, експертні оцінки) допомагають виявити загрозливі тенденції. Поєднання зазначених методів забезпечує комплексний підхід до вивчення проблеми.

Наукова новизна. Новизна цієї роботи полягає в комплексному підході до аналізу архітектурної та містобудівної спадщини, який включає правові,

історичні, економічні та соціокультурні аспекти, а також враховує вплив воєнних дій та сучасні технології її збереження. На відміну від досліджень, що розглядають культурну спадщину в цілому, цей аналіз зосереджується саме на пам'ятках архітектури та містобудування як ключовому об'єкті дослідження. Такий підхід дозволяє не лише оцінити поточний стан архітектурної та містобудівної спадщини, але й запропонувати загальні стратегії, що враховують цілий спектр проблем, котрі одночасно вивчаються в цій роботі. Це свідчить не лише про новизну та актуальність, але й про її особливе **практичне значення**.

Апробація результатів дослідження відбулась шляхом участі в Міжнародній науково-практичній конференції Львівського наукового форуму, що відбулась у Львові 29-30 травня 2025 року. За результатами роботи конференції у збірнику матеріалів було опубліковано тези доповіді щодо цього дослідження [12].

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

1.1. Проблеми правового регулювання

Визначення архітектурних та містобудівних пам'яток у правовому полі, їх систематизація та чітка класифікація є основоположними для ефективної організації охоронних заходів, реставраційних та інших типів робіт. Не менш важливими вищезгадані теоретичні основи є й для проведення статистичного аналізу, наукових робіт, що не може не стосуватись й даної роботи, тому за доцільне вважаю розпочати саме з понять та визначень.

У правовому полі України поняття “архітектурна пам'ятка” та “пам'ятка містобудування” визначається через законодавчі акти, що регулюють охорону культурної спадщини. Основним нормативним документом у цій сфері є **Закон України “Про охорону культурної спадщини” (2000 р.)** [21], де у статті 1 окреслено поняття “культурна спадщина”, “об’єкт культурної спадщини” та “пам'ятка культурної спадщини”. У статті 2 об’єкти культурної спадщини поділяються за видами, закладається визначення поняття “об’єкти архітектури”, що характеризується як “окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів”, а також поняття “об’єкти містобудування”, якими вважаються “історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей”. Саме словосполучення “архітектурна пам'ятка” та “пам'ятка містобудування” в тексті документу не зустрічається, проте об’єкти містобудування та архітектури вважаються видами об’єктів культурної спадщини, котрі можуть отримати статус пам'ятки культурної спадщини у разі внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток.

Серед інших нормативних актів варто відзначити:

- **Конституцію України (стаття 54)**, яка гарантує охорону культурної спадщини державою [11].
- **Закон України “Про архітектурну діяльність” (1999 р.)**, який регламентує проєктування, будівництво та збереження архітектурних об’єктів [18].
- **Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку визначення категорій пам’яток” (2019 р.)**, що встановлює процедуру оцінки та визначення категорії пам’яток [20].
- **Міжнародні конвенції**, такі як Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.), яка визначає міжнародні принципи збереження пам’яток [10].

Класифікація культурних пам’яток є необхідною для системного аналізу їх збереження та регламентації заходів охорони. В Україні використовується кілька основних підходів до класифікації пам’яток, частина з яких є універсальною для пам’яток архітектури та пам’яток містобудування як складової єдиного поняття “пам’яток культурної спадщини”. Як приклади класифікацій можна навести:

1. Класифікація за функціональним призначенням (архітектура)
 - **Житлова архітектура** (садиби, палаци, житлові будинки, багатоквартирні комплекси історичних періодів).
 - **Громадські споруди** (адміністративні будівлі, ратуші, навчальні заклади, театри, бібліотеки, музеї).
 - **Культові споруди** (церкви, собори, мечеті, синагоги, монастирі).
 - **Фортифікаційні споруди** (замки, фортеці, оборонні вали, бастіони, мури).
 - **Технічні та промислові об’єкти** (млини, водонапірні вежі, заводи, мости, залізничні станції).
2. Класифікація за історичною епохою

- **Давньоруська архітектура (IX–XIII ст.)** – Софійський собор у Києві, П'ятницька церква в Чернігові.
- **Козацьке бароко (XVII–XVIII ст.)** – Покровська церква в Києві, Троїцький собор у Новомосковську.
- **Класична архітектура (XVIII–XIX ст.)** – Будинок Городецького, Одеський оперний театр.
- **Модерн та конструктивізм (XX ст.)** – Будинок “Слово” у Харкові, Держпром.

3. Класифікація рівнем значущості

- **Пам'ятки місцевого значення** – об'єкти, що мають історико-культурне значення на рівні певного регіону чи населеного пункту.
- **Пам'ятки національного значення** – об'єкти, які мають загальнодержавну культурну та історичну цінність.
- **Пам'ятки світового значення** – об'єкти, внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (наприклад, Софійський собор у Києві, історичний центр Львова).

Враховуючи усе це можна стверджувати, що в Україні сформовано правову базу, що визначає основні засади охорони та збереження пам'яток архітектури та містобудування. Проте, незважаючи на наявність законодавчих норм, ефективність їх застосування потребує глибшого аналізу. Існуючі механізми обліку, охорони та реставрації можуть створювати перешкоди, сприяти різноманітним махінаціям через умисні чи неумисні законодавчі прогалини, що в свою чергу може призвести до проблем у сфері збереження культурної спадщини, а не гарантій. Повертаючись до твердження, що систематизація та чітка класифікація є основоположними для ефективної організації охоронних заходів, реставраційних та інших типів робіт, вважаю за належне проаналізувати й саму ефективність, висновки якої будуть доречним в подальшому більш широкому аналізі становища архітектурної та містобудівної спадщини.

Охорона архітектурної та містобудівної спадщини є однією з ключових складових культурної політики держави, спрямованої на збереження національної ідентичності, історичної пам'яті та культурного ландшафту. В Україні правове регулювання у цій сфері ґрунтується на низці законодавчих та нормативно-правових актів, включаючи закони, державні будівельні норми (ДБН) і міжнародні конвенції. Проте, попри формальну наявність значної нормативної бази, в дійсності існує низка проблем, які ускладнюють ефективну охорону архітектурної спадщини.

Одним із центральних аспектів правового регулювання у сфері охорони архітектурної спадщини є розмежування понять **“реставрація”**, **“реконструкція”** та **“реновація”**, оскільки вони визначають юридичний статус будівельних втручань у пам'ятки архітектури.

Згідно з чинним законодавством України, усі будівлі, що мають статус пам'ятки, підлягають виключно реставрації. Відповідно до **ДБН А.2.2-14:2016**, реставрація визначається як “сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності” [5, с. 4]. Проте в українській практиці нерідко трапляються випадки, коли реставраційні роботи проводяться з порушеннями, а під виглядом реставрації відбувається фактична перебудова історичних об'єктів або навіть знесення. Так, яскравим прикладом цього стала ситуація зі знесенням історичної садиби на вулиці Сагайдачного 16/5 у Києві, зведеної ще у 1825 році. Будівля мала охоронний статус під номером 2600182/1, що підтвердив пам'яткоохоронець Дмитро Перов. Проте після 2011 року будівлю закрили на “реставрацію”. Насправді ж історичну споруду замінили на новий бетонний каркас, прихований за будівельною сіткою із намальованим фасадом. Таким чином, під виглядом реставрації фактично було знищено архітектурну пам'ятку, якій у 2025 році мало виповнитися 200 років. Варто зазначити, що на відміну від норм щодо реконструкцій, норми щодо процесу

реставрації є більш досконалішими, проте типовою є ситуація, коли будівлі, що мають певну історичну та архітектурну цінність, або не отримують статус пам'ятки, або умисно позбавляються такого статусу. У липні 2024 року в Києві було знесено історичну будівлю кінця XIX століття — садибу Малініна (також відому як садиба Зеленських). Ця двоповерхова споруда була однією з найстаріших на вулиці Олександра Кониського та входила до списку історичних будинків, які потребують додаткового захисту. Проте, через затягування департаментом охорони культурної спадщини КМДА процесу надання будівлі пам'яткоохоронного статусу, забудовник скористався цією прогалиною та зніс будівлю. Юридично забудовника не було за що притягнути до відповідальності, оскільки на момент знесення будинку не мав офіційного охоронного статусу. Подібних випадків не мало, іншим прикладом може слугувати позбавлення будинку С. Замкова статусу пам'ятки історії. Такі дії спровокували протест серед міщан, котрі вимагали повернення статусу для будівлі у стилі класицизм, збудованої в 1899 році [17].

Якщо у випадках з порушеннями правил реставрації зазвичай мова йде про низьку компетентність реставраторів, просте недотримання законодавства власниками будівель та шкідливі, але потенційно юридично виправдані дії міської влади, то у випадку з реконструкціями ситуація інакша:

У міжнародній практиці реконструкція зазвичай передбачає відновлення споруди після значних пошкоджень або руйнувань внаслідок воєнних дій, природних катастроф тощо. В Україні ж реконструкція має зовсім інше юридичне трактування. Згідно з **ДБН А.2.2-3:2014**, реконструкція належить до будівельних робіт, а не реставраційних, і передбачає повне або часткове збереження елементів несучих конструкцій [6, с. 3]. Важливим є формулювання “часткове збереження елементів несучих конструкцій”, яке, де-факто, уможлиблює знесення історичних будівель під виглядом реконструкції. Це пов'язано із тим, що норми не регламентують зовсім ніякі обмеження міри втручання в несучі конструкції, частиною яких є й фундамент будівлі, тобто

забудовник під час реконструкції має законне право зберегти лише фундамент, знесши усі інші конструкції, що також буде класифікуватись як “часткове збереження”. Яскравим прикладом такого зловживання є випадок із прибутковим будинком Уткіна в Києві. Будівля, що мала історичну цінність, була знесена до фундаменту, а юридично це було оформлено як “реконструкція”. Вкрай необхідним кроком є зміна визначення реконструкції та доповнення державних будівельних норм з метою ліквідації відсутності чітких обмежень на обсяг та тип дозволених втручань.

На відміну від реставрації та реконструкції, поняття “реновація” не закріплене в законодавстві України. Проте на практиці реновація широко використовується в сучасному містобудуванні та означає процес відновлення або модернізації будівель із можливими змінами їхніх функціональних характеристик. Наприклад, це може бути облаштування ліфтів у старих житлових будинках або перепрофілювання історичних об’єктів під сучасні потреби (готелі, офіси тощо).

Відсутність правового визначення реновації створює значні ризики для збереження архітектурної спадщини. Оскільки такі роботи не регламентовані ДБН, вони можуть проводитися без відповідних дозволів і належного нагляду з боку державних органів. Це призводить до того, що реновація, котру часом можна вважати проміжною ланкою між реставрацією та реконструкцією, нерідко перетворюється повноцінну реконструкцію, що може невинувато зашкодити автентичності. Будівлі, котрі не можна реконструювати, не рідко стають збитковими та незалученими в культурне та економічне життя, тому що їх першочергова роль з плином часу стала неактуальною. Окрім того, реновація дозволяє зробити простори більш доступними для маломобільних груп населення, оскільки адаптація простору може вимагати часткового втручання в архітектуру та ландшафт. В таких випадках дозвіл ренострукції може стати надто радикальним кроком, а дозвіл проведення реставрації — надто великим обмеженням.

Значна частина згаданих проблем, що стосуються пам'яток архітектури, є потенційною загрозою й для пам'яток містобудування, оскільки культурне наповнення міського середовища характеризується не лише в межах просторового планування (розміщення), але й в межах автентичності кожного окремого елементу, архітектурної одиниці, що формує вулицю, квартал чи ансамбль як єдиний витвір, оскільки архітектори типово співпрацюють із містобудувельниками, або самі поєднують роль містобудівельника, намагаючись створити архітектуру не відірвано від наявного міського середовища, а в його контексті (історичному, культурному, економічному, логістичному, тощо).

Окрім невизначеності термінології, у сфері охорони архітектурної та містобудівної спадщини України існують й інші суттєві юридичні проблеми:

- Недостатній рівень відповідальності за порушення – штрафи за незаконне знесення або спотворення пам'яток не завжди є достатньо високими для мешканців та власників будівельних компаній. Однак, варто зауважити, що існують приклади, коли ця проблема отримувала необхідну увагу. Прикладом може слугувати Львівська міська рада, що наділила спеціальну адміністративну комісію повноваженнями накладати штрафи до 170 тис. гривень [16] за порушення законодавства про охорону культурної спадщини.
- Неефективність державного контролю – органи охорони культурної спадщини часто не мають реальних механізмів для запобігання незаконним будівельним роботам;
- Колізії в законодавстві – неузгодженість між законами, які регулюють охорону культурної спадщини, та нормами містобудівного регулювання створює можливості для маніпуляцій із забудовою історичних об'єктів;
- Відсутність комплексного підходу – у законодавстві немає єдиної стратегії щодо інтеграції архітектурної та містобудівної спадщини у сучасний міський розвиток.

Незважаючи на наявність правової бази у сфері охорони пам'яток архітектури та містобудування, існують численні проблеми, які перешкоджають ефективному збереженню пам'яток. Основними викликами залишаються правова невизначеність щодо реконструкції та реновації, низький рівень відповідальності за порушення законодавства та відсутність дієвого контролю з боку держави. Подолання цих проблем потребує вдосконалення нормативно-правової бази, гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами та створення ефективних механізмів контролю та відповідальності за збереження архітектурної спадщини.

У висновку аналізу проблем правового регулювання у сфері охорони архітектурної спадщини України згадувалась важливість гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами, яким, як було доведено, українське законодавство не завжди відповідає. Враховуючи це, наступним важливим та логічним кроком є більш глибокий аналіз міжнародного контексту.

Міжнародні стандарти збереження архітектурної та містобудівної спадщини формують комплекс принципів та нормативних положень, що забезпечують охорону, реставрацію та управління історичними й культурними об'єктами в глобальному масштабі. Враховуючи стрімку урбанізацію, кліматичні зміни та антропогенні загрози, міжнародне співтовариство виробило уніфіковані підходи до збереження культурної спадщини, які є обов'язковими для держав-учасниць відповідних конвенцій та угод. Одними з найбільш вагомих документів у цій сфері є **конвенції ЮНЕСКО, Венеціанська хартія 1964 року** та низка інших міжнародних рекомендацій, які визначають основні принципи охорони пам'яток архітектури.

ЮНЕСКО, як ключова міжнародна організація у сфері охорони культурної спадщини, розробила низку нормативно-правових актів, які регулюють збереження пам'яток архітектури та містобудування. Зокрема, Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972) заклала правові

основи для визначення, збереження та моніторингу об'єктів світового значення. У рамках цієї конвенції функціонує список об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, до якого включаються пам'ятки, що мають виняткову історичну, культурну або архітектурну цінність. Важливим аспектом конвенції є зобов'язання держав-учасниць не лише підтримувати належний стан об'єктів, а й запобігати їхній деградації шляхом розробки відповідних національних законодавчих актів.

Основні положення Конвенції ЮНЕСКО включають:

- Ідентифікацію та реєстрацію культурних та природних пам'яток;
- Забезпечення охорони та збереження об'єктів;
- Розробку відповідних законодавчих механізмів;
- Залучення міжнародних експертів до реставраційних робіт;
- Регулярний моніторинг стану об'єктів світової спадщини.

Венеціанська хартія 1964 року є ще одним важливим документом, який визначає принципи реставрації та збереження історичних пам'яток. Вона була ухвалена Міжнародною радою з охорони пам'яток і визначних місць (ICOMOS), стала основою для реставраційної практики багатьох країн та є прийнятою включно й Україною [14]. Основні положення хартії включають вимогу збереження автентичності пам'яток, дотримання принципу мінімального втручання та наукового підходу до реставрації. Документ забороняє використання реконструкції як основного методу відновлення архітектурних пам'яток, якщо вона не підкріплена історичними або археологічними даними.

Головні принципи Венеціанської хартії:

1. **Збереження автентичності пам'яток** – використання оригінальних матеріалів та технологій;
2. **Науковий підхід** – реставраційні роботи повинні ґрунтуватися на дослідженнях;
3. **Реверсивність змін** – будь-яке втручання має бути потенційно усувним;

4. **Мінімальне втручання** – роботи не повинні змінювати історичний вигляд пам'ятки;
5. **Збереження навколишнього середовища** – інтеграція пам'ятки у міський чи природний контекст.

Прикладом порушення Венеціанської хартії в Україні можна вважати численні псевдоісторичні новобудови та елементи міської інфраструктури, що знаходяться в історичному ареалі міст: житловий мікрорайон Воздвиженка у Подільському районі Києва, незавершені будівлі в історико-архітектурному заповіднику міста Луцьк, тощо.

Окрім Венеціанської хартії, важливу роль у збереженні архітектурної спадщини відіграють інші міжнародні документи, такі як **Афінська хартія 1931 року** [50], **Флорентійська хартія 1981 року** [36], а також **Валлеттські принципи 2011 року** [45].

Додатково, документом, що сприяє вдосконаленню міжнародного підходу до охорони пам'яток, є **Гаазька конвенція 1954 року “Про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту”**, ратифікована Україною [4]. Ця конвенція стала важливим інструментом у контексті сучасних викликів, пов'язаних із військовими загрозами для культурної спадщини. Вона встановлює чіткі обов'язки держав щодо запобігання навмисному руйнуванню історичних об'єктів та забезпечення їхньої безпеки під час воєнних дій [51], що беззаперечно робить її актуальною в сучасному контексті російсько-української війни, коли перед архітектурною спадщиною постають нові загрози.

Національні законодавства багатьох держав адаптують положення міжнародних хартій і конвенцій до внутрішньої правової системи. В Україні основою правового регулювання охорони культурної спадщини є Закон України “Про охорону культурної спадщини”, який, зокрема, містить положення, що відображають ключові принципи міжнародних стандартів. Проте ефективність імплементації міжнародних норм залежить від рівня державного контролю, політичної волі та наявності ресурсів на збереження історичних об'єктів.

Таким чином, міжнародні стандарти збереження архітектурної та містобудівної спадщини відіграють ключову роль у формуванні глобальної політики охорони культурних цінностей. Вони встановлюють єдині правила для реставрації, консервації та управління пам'ятками, а також слугують основою для розробки національних законодавчих актів. Дотримання норм окреслених у згаданих міжнародних документах є вкрай важливим та актуальним для збереження пам'яток, їх автентичності та цінності. Головним викликом залишається питання ефективного контролю за виконанням цих стандартів на практиці.

Проведений аналіз теоретичних основ дозволяє сформулювати низку важливих тверджень, що мають значення в контексті подальшого аналізу стану охорони пам'яток архітектури та містобудування в Україні, вироблення ефективних механізмів їхнього збереження. Значну увагу було приділено значущості точних, вичерпних і повних класифікацій. Коректна класифікація та термінологія важливі як для робіт юридичного характеру в сфері збереження архітектурних й містобудівних пам'яток, так і для наукового аналізу таких процесів, що також є метою й даної роботи. В Україні існують відповідні закони, а також ратифікованою є низка міжнародних документів, однак існує ряд нагальних проблем, котрі треба усунути задля кращого збереження української культурної спадщини.

1.2. Сучасний стан збереження пам'яток архітектурної спадщини та містобудування

В Україні, за даними Міністерства культури, на державному обліку перебуває понад 100 тисяч нерухомих об'єктів культурної спадщини, з яких більше 15 тисяч становлять пам'ятки архітектури та містобудування [15].

Пам'ятки архітектури та містобудування поділяються на кілька основних типів залежно від їхнього історичного значення, функціонального призначення, стилістичних особливостей та рівня охорони. Насамперед, виділяють пам'ятки світового, національного та місцевого значення. До світової спадщини ЮНЕСКО

належать найцінніші об'єкти, які мають особливу культурну чи природну цінність. В Україні до таких пам'яток відносяться [43]:

- Собор святої Софії та прилеглі чернечі будівлі, Києво-Печерська лавра;
- Ансамбль історичного центру Львова;
- Стародавнє місто Херсонес Таврійський;
- Букові праліси Карпат;
- Історичний центр Одеси;
- Геодезична дуга Струве;
- Резиденція митрополитів Буковини і Далмації у Чернівцях;
- Дерев'яні церкви Карпатського регіону.

Залежно від функціонального призначення пам'ятки архітектури та містобудування поділяються на житлові, культові, адміністративні, оборонні, промислові та меморіальні об'єкти. Житлові споруди репрезентують розвиток житлової архітектури в різні історичні періоди. Прикладами є будинки старовинної забудови у Львові та Києві, що демонструють готичні, ренесансні, барокові та класичні риси.

Культові пам'ятки є особливо численною групою, що охоплює храми, монастирі, костели, мечеті та синагоги. Вони втілюють традиції сакрального будівництва, відображаючи національну специфіку та впливи інших культур. Наприклад, комплекс Софії Київської має виразні візантійські та барокові риси, а дерев'яні церкви Карпатського регіону поєднують місцеві та західноєвропейські традиції.

Адміністративні та громадські будівлі відображають розвиток державних і міських інституцій. Це ратуші, магістрати, палаци правосуддя, навчальні заклади, які мають історичну та архітектурну цінність. Серед них особливу увагу заслуговує будівля Київського університету імені Тараса Шевченка, виконана у стилі класицизму.

Оборонні споруди, такі як замки, фортеці та мури, репрезентують військову архітектуру та еволюцію фортифікаційних технологій. Найвідомішими прикладами є Кам'янець-Подільська, Хотинська та Острозька фортеці.

Промислові пам'ятки, що включають заводи, фабрики, млини, водонапірні вежі, відображають процеси індустріалізації. В Україні важливими є Львівська залізнична станція, завод Арсенал у Києві, старовинні водонапірні вежі у Харкові та Одесі.

Меморіальні пам'ятки, до яких належать пам'ятники, меморіали, некрополі та кладовища, мають історичне значення і є місцями вшанування видатних діячів. Прикладом є Личаківський цвинтар у Львові та Байкове кладовище в Києві.

Сучасний стан збереження пам'яток архітектури та містобудування в Україні є складним та неоднозначним. Незважаючи на роботу по збереженню спадщини, значна частина пам'яток не отримує необхідне втручання. До повномасштабного вторгнення Росії, а саме у 2021 році під час Всеукраїнського форуму "Україна 30. Культура. Медіа. Туризм", заступниця міністра культури та інформаційної політики Світлана Фоменко заявила, що 30% пам'яток є в аварійному стані. Сам міністр культури та інформаційної політики, Олександр Ткаченко, у тому ж році повідомляв у власній статті [26], що 80% пам'яток архітектури мають потребу у серйозній реставрації.

До найкраще збережених об'єктів архітектурної спадщини належать пам'ятки, що входять до списку ЮНЕСКО та мають належний рівень охорони та фінансування. Наприклад, комплекс споруд Києво-Печерської лаври впродовж років зазнавав ряд реставраційних, реставраційно-консерваційних, протиаварійних та ремонтних робіт, що дозволило зберегти унікальні фрески та декоративні елементи [22].

Водночас значна частина історичних будівель перебуває у критичному стані через нестачу фінансування та належного догляду. Зокрема, занепадають численні замки та фортеці, серед яких Сутківський замок, Корецький замок та

Підгорецький палац. Деякі з них частково відреставровані, однак потребують подальших робіт.

Серед основних проблем збереження архітектурних пам'яток можна виділити недостатнє фінансування, руйнування через природні катаклізми та військові дії, недотримання норм реставрації та незаконні перебудови. Наприклад, під час бойових дій на сході України значна кількість історичних будівель зазнала пошкоджень або була зруйнована [31].

Таким чином, сучасний стан збереження пам'яток архітектури та містобудування в Україні є неоднозначним: з одного боку, окремі об'єкти мають високий рівень охорони, з іншого – значна частина історичних будівель перебуває під загрозою руйнування. Ускладнювати точність аналізу може те, що значна кількість історичних будівель не мають відповідних статусів, приміром будинок панахиди в Луцьку (проспект Василя Мойсея, 8), що є колишньою католицькою каплицею XIX століття у стилі неокласицизму, через відсутність статусу зазнав не реставрації, а ремонту [28], під час якого було втрачено автентичний вигляд (форми віконних рам, палітра, тощо).

Сучасний стан архітектурних пам'яток України характеризується низкою викликів, пов'язаних із їх збереженням, відновленням та популяризацією. Однак, починаючи з 2014 року, і особливо з 24 лютого 2022 року, коли розпочалася повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України, проблема захисту архітектурної спадщини набула особливої гостроти та актуальності, зумовивши докорінну трансформацію методологічних підходів щодо її збереження. Військовий конфлікт спричинив безпрецедентні за масштабами руйнування історичних будівель, культових споруд, музеїв, пам'ятників та інших об'єктів культурної спадщини, що мають виняткову історичну та культурну цінність як для українського народу, так і для світової спільноти загалом.

Повномасштабна війна в Україні спричинила катастрофічні наслідки для матеріальної культурної спадщини нації. За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, станом на грудень 2024 року зафіксовано

пошкодження або повне руйнування понад 1 255 об'єктів культурної спадщини [30]. Серед них 125 є об'єктами національного значення, 1055 місцевого та 75 зі статусом щойно виявлених. Особливо значних руйнувань зазнали історичні центри Харкова, Чернігова, Маріуполя, а також населені пункти Київської, Сумської, Запорізької, Херсонської, Донецької та Луганської областей.

У зв'язку із систематичною шкодою культурній спадщині України, частиною якої значною мірою є пам'ятки архітектури та містобудування, Комітет всесвітньої спадщини ЮНЕСКО звернувся до Росії із закликом не вчиняти дій, які можуть завдати шкоди культурній спадщині України [9]. Заклику Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (КВС) передував розгляд питання стану збереження українських об'єктів всесвітньої спадщини “Київ: Собор Св. Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра”, “Львів - Ансамбль історичного центру” та “Історичний центр Одеси” – усі з перелічених об'єктів є частиною саме архітектурної спадщини, котрі під час 45-й сесії у 2023 році були внесені до списку об'єктів під загрозою. Під час цієї ж сесії, задля збереження історичного центру, в місті Одеса було розширено зону, що належить до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [2]. Одним із аргументів такого розширення меж стала надана комісії мапа пошкоджених в Одесі об'єктів культурної спадщини, що зазнали пошкоджень під час російських ракетних атак [3]. Не зважаючи на це, 31 січня 2025 року “історичний центр Одеси” вкотре зазнав удару, під час якого пошкоджень зазнали 15 культурних пам'яток [1], серед яких 2 є пам'ятками національного значення (Філармонія та будинок Вучині), 2 — музеями. Значним чином було зруйновано відомий готель “Брістоль”, що розташований у бідівлі, котра є одним з найкращих прикладів архітектури центру міста. Мабуть найцінніший об'єкт, що зазнав пошкоджень, це вже вище згадана Філармонія (перебуває під посиленим захистом ЮНЕСКО), що зазнала пошкоджень (вітражі, внутрішнє оздоблення, тощо) через вибухову хвилю.

Одеса, очевидно, є не єдиним містом, чії пам'ятки архітектури та містобудування зазнали руйнувань; загроза є актуальною для усіх пам'яток, що

розташовані на території країни. Серед найбільш резонансних випадків руйнування архітектурної спадщини України внаслідок збройної агресії можна виокремити:

- Руйнація Іванівського монастиря в Донецьку (XVIII-XIX ст.)
- Руйнування історичного центру Харкова, зокрема будівлі Харківської обласної державної адміністрації (1954 р.)
- Пошкодження Успенського собору та інших споруд Святогірської лаври (XVII-XIX ст.)
- Руйнування музею народної архітектури та побуту “Пирогово” в Києві
- Значні пошкодження історичного центру Чернігова, зокрема Троїцько-Іллінського монастиря (XI-XVIII ст.)
- Руйнування Свято-Успенського кафедрального собору в Херсоні (XVIII ст.)
- Знищення історичного центру Маріуполя, включаючи Драматичний театр (1960 р.)
- Пошкодження архітектурних пам'яток Запоріжжя, зокрема будівлі обласного краєзнавчого музею (початок XX ст.)
- Спасо-Преображенський собор в Одесі

Збереження архітектурної спадщини під час збройних конфліктів регулюється комплексом міжнародних нормативно-правових актів, серед яких ключову роль відіграють:

1. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року;
2. Перший та Другий протоколи до Гаазької конвенції 1954 р.;
3. Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року;
4. Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них [7];
5. Римський статут Міжнародного кримінального суду [24].

Згідно з цими міжнародними документами, навмисне знищення або пошкодження культурних цінностей, у тому числі архітектурних пам'яток, без військової необхідності кваліфікується як воєнний злочин. При цьому особливий статус мають об'єкти, включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, яких в Україні налічується вісім, включаючи історичний центр Львова, Софійський собор та Києво-Печерську лавру в Києві, історичний центр Чернівців тощо.

Однак, існуюча система міжнародного права щодо захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів має низку суттєвих недоліків, які обмежують її ефективність в сучасних умовах. До таких недоліків належать:

- Відсутність дієвих механізмів швидкого реагування на факти руйнування культурної спадщини;
- Недостатня чіткість у визначенні критеріїв “військової необхідності”;
- Брак ефективних інструментів притягнення до відповідальності за знищення об'єктів культурної спадщини;
- Обмеженість ресурсів міжнародних організацій для фіксації та моніторингу руйнувань.

В умовах російсько-української війни ці недоліки стають особливо очевидними та актуальними, що вимагає перегляду та вдосконалення існуючих міжнародно-правових механізмів захисту архітектурної спадщини під час збройних конфліктів.

В контексті російсько-української війни особливої актуальності набувають методологічні підходи до фіксації та документування руйнувань об'єктів архітектурної спадщини. Систематичний моніторинг та документування пошкоджень має не лише наукове, але й практичне значення, оскільки формує доказову базу для майбутніх судових процесів щодо воєнних злочинів, а також є необхідною передумовою для розробки програм відновлення зруйнованих об'єктів.

Сучасні методи фіксації руйнувань архітектурної спадщини включають:

1. Фотограмметричне документування з використанням дронів та авіаційної техніки;
2. 3D-сканування пошкоджених об'єктів;
3. Супутниковий моніторинг;
4. Створення цифрових двійників архітектурних пам'яток;
5. Формування геоінформаційних систем з інтерактивними картами руйнувань;
6. Застосування технологій доповненої та віртуальної реальності для відтворення втрачених об'єктів.

Особливу роль у процесі документування відіграють міжнародні організації, зокрема ЮНЕСКО, ICOMOS (Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць), ICCROM (Міжнародний центр досліджень у сфері збереження та реставрації культурних цінностей) [46], які надають експертну та методологічну підтримку українським фахівцям.

Важливим аспектом є також залучення громадськості до моніторингу стану архітектурних пам'яток через цифрові платформи та мобільні додатки, що дозволяє оперативно фіксувати нові випадки руйнувань та пошкоджень. Серед таких ініціатив варто відзначити проєкт “Мапа культурних втрат”, який реалізується Українським культурним фондом спільно з Міністерством культури та інформаційної політики України [13].

Військовий конфлікт на території України зумовив необхідність розробки та впровадження спеціальних стратегій збереження архітектурної спадщини в умовах підвищених ризиків. Ці стратегії охоплюють широкий спектр заходів, спрямованих як на превентивний захист об'єктів, так і на ліквідацію наслідків їх пошкодження або руйнування.

Ключовими напрямками діяльності щодо збереження архітектурної спадщини в умовах війни є:

- Превентивний фізичний захист пам'яток (укриття мішками з піском, спеціальними конструкціями, протипожежні заходи тощо);

- Евакуація рухомих елементів архітектурних пам'яток (скульптур, вітражів, іконостасів тощо);
- Цифрова фіксація та 3D-моделювання об'єктів для їх можливого відновлення;
- Розробка детальних планів реагування на надзвичайні ситуації для кожного значущого об'єкта;
- Створення “банків пам'яті” – детальних архівів про архітектурні пам'ятки, які містять креслення, фотографії, описи тощо;
- Міжнародна кооперація з метою залучення експертних та фінансових ресурсів для збереження та відновлення пам'яток.

Особливого значення набуває впровадження інноваційних технологій та методик збереження архітектурної спадщини. Зокрема, використання безпілотних літальних апаратів для моніторингу стану пам'яток на тимчасово окупованих територіях, застосування спеціальних сканерів для виявлення прихованих пошкоджень конструкцій, розробка нових матеріалів для консервації та реставрації пошкоджених об'єктів.

Відновлення зруйнованих внаслідок військових дій архітектурних пам'яток є складним процесом, який потребує балансу між автентичністю та функціональністю, між історичною точністю та сучасними потребами. У світовій практиці існують різні концептуальні підходи до відновлення архітектурної спадщини після військових конфліктів, які можна класифікувати наступним чином:

1. Повне відтворення (анастилоз) – максимально точне відновлення зруйнованого об'єкта з використанням оригінальних матеріалів та технологій;
2. Часткове відтворення з інтеграцією сучасних елементів – збереження автентичних частин з доповненням їх сучасними конструкціями;
3. Символічна реконструкція – створення нових об'єктів, які символічно нагадують про втрачені пам'ятки (силуетом, обрисами, тощо);

4. Консервація руїн – збереження пошкоджених об'єктів у їх поточному стані як свідчення військових дій;
5. Адаптивне повторне використання – надання зруйнованим об'єктам нових функцій при збереженні їх історичної цінності.

Вибір конкретного підходу залежить від багатьох факторів, включаючи історичну та культурну цінність об'єкта, ступінь його руйнування, наявність достатньої документації для відтворення, фінансові та технічні можливості, а також суспільну думку та потреби місцевої громади.

У контексті відновлення архітектурної спадщини України після військових дій важливим є дотримання міжнародних принципів реставрації, викладених у Венеціанській хартії (1964 р.), Нарському документі про автентичність (1994 р.) [37], Ризькій хартії про автентичність та історичну реконструкцію (2000 р.) [23] та інших документах.

Особливу увагу слід приділити питанню автентичності, яке набуває нового значення в умовах масштабних руйнувань. Автентичність у контексті відбудови післявоєнних руйнувань має розглядатися не лише як матеріальна субстанція, але й як збереження духу місця, його символічного та емоційного значення для громади.

Руйнування архітектурної спадщини внаслідок військових дій має глибокі соціокультурні наслідки, які виходять далеко за межі матеріальних втрат. Архітектурні пам'ятки є не лише фізичними об'єктами, але й символами культурної ідентичності, маркерами колективної пам'яті та носіями історичних наративів. Їх знищення призводить до розриву культурної тяглості та порушення механізмів передачі історичної пам'яті.

Існують психологічні дослідження, що вказують на те, що архітектура та автентичний, відповідний задуму автора (архітектора) простір відіграє важливу роль, маючи вплив на емоції людей [34, с. 16-20]. Логічним є припущення, що руйнування значущих архітектурних об'єктів спричиняє певну колективну травму для місцевих громад. Відновлення ж зруйнованих пам'яток може стати

символом стійкості громади, її здатності відновлюватися після травматичних подій.

У контексті російсько-української війни особливого значення набуває феномен “архітектури спротиву” – використання архітектурних пам'яток як символів національного опору агресії. Це проявляється у різноманітних практиках, включаючи:

- Створення тимчасових інсталяцій та меморіалів на місці зруйнованих пам'яток;
- Проведення мистецьких акцій та перформансів, пов'язаних із пошкодженими архітектурними об'єктами;
- Використання зображень зруйнованих пам'яток у медіа для мобілізації міжнародної підтримки;
- Включення тематики збереження архітектурної спадщини до освітніх програм для формування відповідальності за культурне надбання.

Важливим аспектом є також роль архітектурної спадщини у постконфліктному примиренні та відновленні. Історичний досвід таких міст, як Дрезден, Варшава, Сараєво, демонструє, що відновлення значущих архітектурних об'єктів може стати потужним фактором соціальної консолідації та символом повернення до нормального життя.

Проблема збереження архітектурної спадщини України в умовах збройного конфлікту має виразний міжнародний вимір. Світова спільнота демонструє значний рівень стурбованості щодо стану української культурної спадщини та готовність надавати різнобічну підтримку для її збереження, що було згадано в аналізі раніше.

Ключовими напрямками міжнародної співпраці у цій сфері є:

1. Моніторинг та документування руйнувань об'єктів культурної спадщини за участі міжнародних експертів;
2. Надання технічної допомоги та експертної підтримки у захисті вразливих об'єктів;

3. Фінансування проєктів з консервації та реставрації пошкоджених пам'яток;
4. Сприяння у створенні цифрових копій та 3D-моделей архітектурних об'єктів;
5. Підготовка спеціалістів з реставрації та консервації в умовах постконфліктного відновлення;
6. Розробка спільних наукових досліджень щодо інноваційних методів збереження та відновлення архітектурної спадщини;
7. Організація міжнародних конференцій та симпозіумів з питань захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів.

Особливу роль у координації міжнародних зусиль відіграє ЮНЕСКО, спрямовану на захист української культурної спадщини. Міністерство культури та стратегічних комунікацій повідомило [25] про те, що в липні 2025 року відбудеться нове (47-е) засідання КВС, під час якого відбудеться розгляд питання збереження трьох об'єктів: в Одесі, Львову та Києві. Також вже відбулась зустріч заступника міністра МКСК Беляєва Сергія з Лазаре Елундо Ассомо — директором Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, під час якої обговорювали можливу організацію стажування для студентів-реставраторів за підтримки ЮНЕСКО, спрямоване на реставрацію культурних пам'яток України після війни [25].

Значний внесок у збереження архітектурної спадщини України роблять також такі організації, як Міжнародна рада музеїв (ICOM), Міжнародний центр вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей (ICCROM), Фонд культурної спадщини ALIPH, Світовий фонд пам'яток (WMF) та інші.

Важливим аспектом міжнародної співпраці є також медіатизація проблеми руйнування культурної спадщини України з метою формування міжнародної підтримки та тиску на країну-агресора. Цьому сприяють такі ініціативи, як програма “Синій щит” (Blue Shield International) [32].

Російсько-українська війна, попри свій руйнівний характер, стимулювала розвиток інноваційних підходів до збереження та відновлення архітектурної спадщини. Необхідність швидкого реагування на виклики воєнного часу спонукала фахівців до пошуку нестандартних рішень та впровадження передових технологій.

Серед найбільш перспективних інноваційних підходів можна виділити:

1. Використання технології цифрового двійника (Digital Twin) для створення віртуальних копій архітектурних пам'яток, які можуть бути використані для їх подальшого відновлення;
2. Застосування методів фотограмметрії та лазерного 3D-сканування для високоточної фіксації геометрії об'єктів;
3. Розробка спеціальних матеріалів та конструкцій для фізичного захисту пам'яток від ударних хвиль, осколків та пожеж;
4. Впровадження технологій доповненої реальності для віртуальної реконструкції втрачених об'єктів безпосередньо на місці їх розташування;
5. Організація збору автентичних будівельних матеріалів (цегли, каміння, декоративних елементів тощо) із зруйнованих об'єктів для їх подальшого використання у реставрації;
6. Розробка методів прискореної консервації пошкоджених об'єктів з використанням сучасних полімерних матеріалів;
7. Застосування технологій 3D-друку для відтворення втрачених декоративних елементів.

Питання фінансування заходів із збереження та відновлення архітектурної спадщини в умовах війни набуває особливої гостроти з огляду на обмеженість державних ресурсів, можливу суспільну критику певних типів витрат, а також необхідність спрямування значних коштів на оборону, гуманітарні потреби та відновлення критичної інфраструктури.

Враховуючи масштаб необхідного фінансування, доцільно розглядати комплексні моделі залучення ресурсів, які включають:

- Державне фінансування пріоритетних проєктів відновлення;
- Міжнародну технічну та фінансову допомогу;
- Приватні інвестиції через механізми державно-приватного партнерства;
- Благодійні внески та краудфандингові кампанії;
- Цільові гранти міжнародних організацій та фондів;
- Інвестиції бізнесу в рамках програм корпоративної соціальної відповідальності;

При цьому важливо забезпечити прозорість та ефективність використання залучених коштів, що потребує впровадження сучасних систем моніторингу та оцінки результативності проєктів. Особливої уваги заслуговує економічний потенціал відновлених архітектурних пам'яток у контексті постконфліктного розвитку туризму та креативних індустрій. Досвід реконструкції Варшави, що була майже вщент розрушена в наслідок Другої світової війни, а також відновлення Кракова та інших польських міст демонструє, що якісно відновлена саме історична архітектура стає потужним драйвером економічного розвитку через залучення туристичних потоків та стимулювання підприємницької активності. Більш очевидною важливість такого відновлення стає при порівнянні двох контрастних відносно одне-одного підходів до відбудови. Калінінград (колишній Кенігсберг) є прикладом міста, де історична спадщина також була значною мірою зруйнована, проте відмінна від польської стратегія, за якої реконструкції та автентичності приділялось помітно менше уваги, спричинила те, що загальне сприйняття міста значно відрізняється, що в свою чергу робить його менш привабливим для відвідування та життя.

Отже, підсумовуючи перший розділ в якому розглядався правовий статус й проблеми збереження пам'яток архітектури та містобудування України, можна дійти висновків, що існує певна кореляція між наявними проблемами правового регулювання та сучасним станом збереження пам'яток архітектури та

містобудування. Серед найбільших проблем можна виділити недостатньо коректне визначення поняття реконструкції, що потенційно уможлиблює знесення історичних будівель. Можна відзначити, що формальний теоретичний аспект, частиною якого є точність термінологій та класифікацій, є вкрай важливим. Визначення, наявні в законах, нормативних актах та стандартах, повинні бути переглянуті та удосконалені, аби унеможливити завдання умисної та неумисної шкоди пам'яткам архітектури та містобудування. Погане становище у своїх першопричинах не обмежується виключно недосконаlostями правового регулювання, проте є підстави стверджувати, що українське законодавство потребує реформ у сфері охорони пам'яток культурної спадщини, зокрема пам'яток архітектури та містобудування.

Сучасний стан збереження пам'яток архітектури та містобудування в Україні є складним та неоднозначним. Значна частина пам'яток не отримує необхідне втручання й перебуває в аварійному чи незадовільному стані, потребуючи серйозної реставрації. Серед основних чинників наявних проблем збереження архітектурних та містобудівних пам'яток можна виділити недостатнє фінансування, військові дії, недотримання норм та порушення законів.

Окремі пам'ятки перебувають під більш пильним наглядом, що забезпечило кращий рівень збереження. До таких пам'яток відносяться й об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО. Внесок міжнародних організацій у збереження українських пам'яток архітектури та містобудування є вагомим, що свідчить про важливість збереження й поглиблення співпраці.

РОЗДІЛ 2. АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ЯК АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

2.1. Роль пам'яток архітектури й містобудування в житті громади, стратегії їх збереження та інтеграції

Пам'ятки архітектури та містобудування є невід'ємною частиною життя громад, оскільки мешканці щоденно взаємодіють із своїм середовищем, яке формується включно й культурними пам'ятками: будівлями, площами, вулицями, архітектурними комплексами, кварталами, ландшафтом. Гармонійний взаємозв'язок людини та пам'яток архітектури й містобудування є необхідним, оскільки культурні об'єкти мають вплив на життя громади, а люди — на “життя” пам'яток, їх стан та значення. В наведеному контексті одними із найбільш вагомих й вартих уваги аспектів є економічний та соціокультурний. Обидва аспекти викликають дослідницький інтерес як взаємодоповнювані, між якими існує певне взаємовідношення, так й такі, що існують й є цінними відокремлено.

Культурно-історична спадщина становить собою значущий ресурс потенційного економічного розвитку, тому що пам'ятки архітектури виступають не лише як об'єкти культурної значимості, але й як потужні генератори економічної активності. Парадигма сприйняття пам'яток архітектури як винятково витратної частини бюджету поступово трансформується у визнання їх як специфічного економічного активу, здатного генерувати фінансові потоки. Передовою наразі практикою є перехід музеїв та інших закладів, що розміщуються у будівлях-пам'ятках, на модель ефективного самозабезпечення. Це не лише послаблює тиск на державний бюджет чи фонди, що підтримують культуру, дозволяючи перенаправити збережені гроші на інші культурні проекти, але й стимулює покращення сервісу інституцій, оптимізує роботу та дозволяє краще адаптуватись під справжні потреби суспільства. Такий сталий та вимушений розвиток в умовах ринкової конкуренції може зробити культурні інституції більш привабливими, а значить й збільшити відвідування пам'яток архітектури. Окрім цього, фактор бажання збільшити прибутки може стати

додатковим стимулом для працівників закладу реінвестувати прибутки в будівлі, покращуючи їх, що є вигідним як із точки зору бізнесу, так й з точки зору збереження культури. Проте варто наголосити на важливості регулювань, оскільки інтереси бізнесу можуть потенційно йти проти інтересів культурних.

Історико-архітектурні об'єкти володіють унікальною економічною природою, що поєднує матеріальну та нематеріальну цінність. З одного боку, вони являють собою класичний нерухомий актив із відповідною ринковою вартістю та можливостями комерційного використання простору. З іншого — виступають носіями історико-культурного капіталу, що генерує специфічну суспільну користь, яка часто також піддається монетизації й істотно впливає на економічні процеси в регіоні.

У сучасній науковій парадигмі економічний потенціал пам'яток архітектури можна структурувати за такими ключовими вимірами:

- Безпосередня **економічна цінність**, що включає:
 - Ринкову вартість об'єкта як нерухомого майна
 - Дохід від комерційної експлуатації приміщень (оренда, продаж квитків)
 - Вартість інтелектуальної власності, пов'язаної з пам'яткою (зображення, торгові марки)
- Мультиплікативний **економічний ефект**, що проявляється у:
 - Стимулюванні розвитку супутніх галузей економіки (готельно-ресторанний бізнес, транспорт)
 - Зростанні вартості нерухомості у прилеглих районах
 - Формуванні додаткових робочих місць

Комплексний аналіз економічного потенціалу пам'яток архітектури передбачає розгляд їх як поліфункціональних економічних об'єктів, що одночасно виконують роль туристичного ресурсу, активу ринку нерухомості, символічного капіталу території та фактора інвестиційної привабливості.

Варто відзначити, що в сучасних умовах конкуренції міст та регіонів за людський та фінансовий капітал, історико-архітектурна спадщина набуває особливої економічної цінності як фактор диференціації територій та формування їх конкурентних переваг. Можна помітити кореляцію між наявністю добре збережених пам'яток архітектури та рівнем економічного розвитку територій, зокрема через такі механізми:

- Посилення туристичної привабливості
- Підвищення якості міського середовища
- Приваблення креативного класу
- Розвиток культурних індустрій
- Формування виразної місцевої унікальності

Економічна ефективність пам'яток архітектури значною мірою залежить від моделі їх управління та інтеграції у сучасні економічні процеси. Аналіз успішних практик демонструє, що найбільший економічний ефект досягається за умови:

- Гармонійного поєднання збереження автентичності об'єкта з його функціональною адаптацією до сучасних потреб;
- Формування навколо пам'ятки розвиненої екосистеми сервісів та супутніх послуг;
- Інтеграції об'єкта в комплексні туристичні продукти та маршрути;
- Диверсифікації джерел фінансування та формування ефективної бізнес-моделі;
- Залучення широкого кола стейкхолдерів до управління об'єктом.

Сучасні методики економічної оцінки потенціалу пам'яток архітектури охоплюють широкий спектр підходів, серед яких особливої уваги заслуговують:

- Метод умовної оцінки (contingent valuation method), що дозволяє визначити готовність споживачів платити за нематеріальні аспекти культурної спадщини;

- Метод транспортних витрат (travel cost method), що оцінює цінність об'єкта через витрати туристів на його відвідування;
- Метод гедоністичного ціноутворення, оцінка неринкових благ через моделювання їхнього впливу на ціну ринкових товарів;
- Аналіз економічного впливу (economic impact assessment), що досліджує прямі та непрямі економічні ефекти від функціонування об'єкта.

Урахування специфіки архітектурної спадщини потребує комплексного застосування цих методик з відповідною адаптацією до локального контексту та типології об'єктів.

Науковий аналіз економічного потенціалу пам'яток архітектури в сучасних умовах неможливий без урахування цифрової трансформації економіки та суспільства. Технологічні інновації суттєво розширюють спектр можливостей економічної капіталізації архітектурної спадщини через:

- Комерціалізацію цифрового контенту, пов'язаного з об'єктами;
- Розвиток віртуального туризму та змішаних форматів відвідування;
- Інтеграцію пам'яток у цифрові освітні, ігрові та інші продукти.

Економічні ефекти від збереження та ревіталізації архітектурної спадщини мають виражений міжгалузевий характер. Інвестиції в реставрацію та адаптацію історичних будівель створюють значні мультиплікативні ефекти для місцевої економіки, що проявляються у:

- Розвитку будівельної галузі, зокрема спеціалізованого сегменту реставраційних робіт
- Стимулюванні ремісничого виробництва та відродженні традиційних будівельних технологій
- Активізації секторів креативної економіки (дизайн, архітектура, мистецтво)
- Підвищенні привабливості території для різних категорій відвідувачів

Варто відзначити, що характер і масштаб економічного впливу значною мірою визначається типологією пам'яток архітектури. Різні категорії об'єктів демонструють відмінні патерни економічних ефектів:

- **Сакральні споруди** (церкви, собори, монастирі) переважно генерують значні туристичні потоки, проте мають обмежені можливості комерційного використання;
- **Палацово-паркові комплекси** найефективніше функціонують як інтегровані культурно-рекреаційні продукти з широким спектром послуг;
- **Індустріальна спадщина** володіє значним потенціалом функціональної адаптації та ревіталізації під сучасні економічні функції;
- **Історичні громадські будівлі** найкраще реалізують свій потенціал при поєднанні оригінальної функції з новими комерційними активностями.

Економічна капіталізація пам'яток архітектури в сучасних умовах передбачає їх інтеграцію в ширший контекст так званої економіки вражень та символічного споживання. Архітектурна спадщина стає не лише об'єктом споживання, але й середовищем для формування специфічних споживчих практик, орієнтованих на отримання автентичного досвіду та культурне збагачення.

Міжнародний досвід демонструє ефективність таких моделей економічної актуалізації архітектурної спадщини:

- **Кластерна модель**, що передбачає формування навколо знакових пам'яток архітектури екосистеми взаємопов'язаних бізнесів креативних індустрій;
- **Мережева модель**, основана на об'єднанні окремих об'єктів у тематичні маршрути та культурні шляхи;
- **Інтегрована модель**, що включає пам'ятки в комплексні програми ревіталізації історичних районів;

- **Адаптивно-функціональна модель**, що передбачає пристосування історичних будівель до нових економічних функцій при збереженні їх культурної цінності.

На відміну від традиційних економічних активів, архітектурна спадщина вимагає особливих підходів до оцінки вартості та доходності, страхування та управління ризиками, формування інвестиційних моделей, розподілу прав власності та користування та структурування операційних витрат.

В останні десятиліття активно розвиваються фінансові інструменти, адаптовані до специфіки об'єктів культурної спадщини:

- Спеціалізовані інвестиційні фонди для фінансування реставрації та адаптації;
- Податкові стимули для власників та інвесторів;
- Механізми розподіленого інвестування та краудфандингу;
- Моделі державно-приватного партнерства;
- Облігації соціального та культурного впливу [33].

Економічний потенціал пам'яток архітектури суттєво залежить від інституційного середовища та регуляторних механізмів. Надмірно жорсткі обмеження щодо використання об'єктів можуть призводити до недокапіталізації їх економічного потенціалу, тоді як недостатній захист може спричинити втрату культурної цінності через неконтрольовану комерціалізацію.

Збалансований підхід до економічної активації архітектурної спадщини передбачає формування нормативно-правової бази, що забезпечує:

- Чіткі критерії допустимих втручань та модифікацій;
- Прозорі процедури погодження проектів;
- Ефективний розподіл повноважень між органами охорони спадщини та економічного розвитку;
- Гнучкі механізми функціонального використання з урахуванням категорії та стану об'єкта;
- Стимули для інвестування в збереження та ревіталізацію пам'яток.

Особливої уваги заслуговує аналіз соціально-економічної ролі пам'яток архітектури як чинника сталого розвитку територій. Економічний потенціал архітектурної спадщини має розглядатися в контексті більш широких процесів соціальної та екологічної трансформації, зокрема через:

- Сприяння соціальній інклюзії та формуванню локальних спільнот;
- Забезпечення сталості міського розвитку через адаптивне повторне використання будівель;
- Зниження екологічного сліду будівельної галузі;
- Формування сталих моделей туризму та споживання;
- Підтримку різноманіття міського середовища.

У підсумку, економічний потенціал пам'яток архітектури являє собою складну багатовимірну категорію, що поєднує матеріальні та нематеріальні активи, прямі та опосередковані економічні ефекти, короткострокові та довгострокові перспективи капіталізації. Максимальна реалізація цього потенціалу потребує інтегрованого підходу, що враховує культурну цінність об'єктів, їх функціональні можливості, економічну життєздатність та сталість пропонувананих моделей використання. У контексті сучасних економічних викликів та переходу до постіндустріальної економіки знань і вражень, пам'ятки архітектури набувають нового значення як ресурс територіального розвитку та формування конкурентних переваг регіонів. Їх економічний потенціал значною мірою визначається здатністю інтегруватися в нові економічні процеси, зберігаючи при цьому автентичність та культурну цінність.

Розглядаючи попередній аспект — економічний, можна чітко побачити, що він тісно йде поруч з аспектом соціокультурним. Соціокультурний аспект збереження архітектурної спадщини лежить у площині розуміння її як матеріалізованої колективної пам'яті суспільства, яка формує культурно-історичний ландшафт і визначає ідентичність населення конкретної території. Пам'ятки архітектури та містобудування є особливою категорією об'єктів матеріальної культури, оскільки вони акумулюють у своїй структурі, образній

системі та просторових рішеннях інформацію про соціальні, політичні, релігійні та естетичні уявлення суспільства певної історичної доби.

На думку П'єра Нора, матеріальні об'єкти культурної спадщини є локусами пам'яті, які слугують “кристалізаційними точками” національної самосвідомості [38, с. 7]. У контексті архітектурних пам'яток це твердження набуває особливої актуальності в Україні, оскільки вони відображають багатшаровість історії країни, відіграючи роль у збереженні історії та слугують засобом осмислення спільного минулого в умовах суспільно-політичних змін.

Соціокультурний вимір збереження пам'яток архітектури проявляється у декількох ключових аспектах. По-перше, це проблема автентичності та інтерпретації. Архітектурна спадщина, на відміну від інших видів мистецтва, існує в конкретному просторовому середовищі і постійно взаємодіє з ним. Зміна оточення, функціонального призначення будівлі або її візуального сприйняття може суттєво трансформувати її культурний зміст.

Проблематика автентичності в контексті збереження архітектурних пам'яток розглядається не лише з позиції збереження оригінальних матеріалів і конструкцій, але й з точки зору збереження “духу місця”. Концепція “духу місця” передбачає трактування архітектурної пам'ятки як складної системи просторових, символічних та емоційних відносин, що формують особливу атмосферу, характерну для конкретного історичного середовища.

Другим ключовим аспектом соціокультурного виміру збереження архітектурної спадщини є її роль у формуванні колективної та індивідуальної ідентичності. Пам'ятки архітектури функціонують як матеріальні символи історичного наративу, вони сприяють формуванню почуття приналежності до певної культурної традиції та історичної спільноти. Культурна спадщина загалом, і архітектурна зокрема, є інструментом конструювання колективної ідентичності через селективне збереження та інтерпретацію матеріальних свідчень минулого.

У сучасному глобалізованому світі, де відбувається розмивання культурних кордонів та уніфікація міського середовища, роль архітектурних пам'яток як

маркерів локальної ідентичності суттєво зростає. Вони стають важливими орієнтирами у просторовому та часовому континуумі, дозволяючи людям відчувати зв'язок з місцем проживання та його історією.

Третім аспектом соціокультурного виміру збереження архітектурної спадщини є участь громадськості у процесах її охорони, реставрації та актуалізації. Громадська участь у збереженні архітектурної спадщини має декілька вимірів. З одного боку, це включення представників місцевих спільнот до процесів ідентифікації, документації та моніторингу стану пам'яток. З іншого — це формування громадського запиту на збереження певних об'єктів та протидія їх знищенню або спотворенню через неприйнятні форми реконструкції чи реставрації.

Особливої актуальності набуває питання збереження архітектурної спадщини модернізму та другої половини ХХ століття, яка часто не сприймається широкою громадськістю як така, що має історичну та культурну цінність. Розробка стратегій популяризації та інтерпретації архітектури цього періоду є важливим завданням у контексті формування цілісного уявлення про історичний розвиток містобудівної культури.

Ще одним аспектом соціокультурного виміру збереження архітектурної спадщини є її освітній та просвітницький потенціал. Архітектурні пам'ятки є унікальними джерелами інформації про будівельні технології, естетичні вподобання, соціальну організацію та світогляд минулих епох. Вони становлять цінний матеріал для вивчення історії архітектури, мистецтва, техніки, а також соціальної та культурної історії. Музеєфікація архітектурних пам'яток та створення на їх базі культурно-просвітницьких центрів дозволяє не лише зберегти фізичну цілісність будівель, але й сприяє поширенню знань про їхню історичну та культурну цінність серед широкої аудиторії.

Також у містобудівному контексті архітектурні пам'ятки виконують функцію просторових домінант та орієнтирів, визначаючи характер та структуру міського простору. Вони формують візуальні осі та перспективи, створюють

масштабні співвідношення та ритмічні послідовності, які впливають на сприйняття міста його мешканцями та відвідувачами.

2.2. Позитивні та негативні тенденції розвитку архітектурної спадщини та містобудування, вплив суспільства на формування нових тенденцій

У контексті сучасного розвитку архітектурної спадщини України спостерігаються різноспрямовані, протилежні тенденції. З одного боку, можна відзначити позитивні зрушення у сфері охорони пам'яток культурної спадщини, а з іншого – наявність численних вкрай критичних проблем, які створюють загрози для збереження історичного міського середовища та пам'яток архітектури загалом. Негативні тенденції вкрай чітко прослідковувались ще до початку російсько-української війни, тому війну варто розглядати лише як один з численних факторів.

Серед основних негативних чинників можна виокремити:

- Економічне відставання, що є однією з причин обмежених можливостей в сфері збереження та утримання пам'яток;
- Відсутність достатнього рівня приватизації, надмірне втручання влади в економіку та залежність від дотацій, що пригнічує ринкові стимули й негативно впливає на ефективність інституцій, їх сталий розвиток;
- Низький рівень верховенства права, що не може гарантувати захист від ушкоджень, руйнації та знесення;
- Недостатня прозорість та корупція, що є частою причиною невігідних та неякісно проведених робіт;
- Низька компетентність через деградацію освіти та інституцій;
- Брак кадрів, таких як реставратори.
- Недосконала правова база (державні будівельні норми, тощо).

Перелічені негативні чинники призвели до низки серйозних наслідків для пам'яток архітектури та містобудування в Україні:

- Критичний стан багатьох історичних об'єктів через хронічне недофінансування реставраційних та консерваційних робіт. Численні пам'ятки перебувають на межі руйнування, не отримавши навіть найпростіших консерваційних заходів, або вже втрачені безповоротно.
- Поширення випадків незаконної забудови на охоронних територіях історичних ареалів, що порушує естетичну цілісність середовища та знецінює автентичну забудову.
- Низькоякісні реставраційні роботи, що проводяться з порушенням методик та використанням невідповідних матеріалів, що призводить до спотворення історичного вигляду об'єктів або навіть прискорює їхню деградацію.
- Втрата автентичності багатьох пам'яток внаслідок непрофесійних втручань, які здійснюються без належного наукового обґрунтування та дослідження.
- Неефективне використання обмежених ресурсів через корупційні схеми при розподілі коштів на проведення робіт різного типу, що стає причиною менш якісного їх виконання.
- Відсутність системного моніторингу стану пам'яток, що унеможливорює своєчасне виявлення загроз і запобігання руйнуванню. Значна кількість споруд, що мають історичну чи архітектурну цінність, наразі не мають належного статусу.
- Недостатня інтеграція українських пам'яток у міжнародний культурний контекст, що ускладнює залучення зовнішньої експертизи, фінансування та туризму.
- Виключення місцевих громад з процесів прийняття рішень щодо історичної спадщини, що призводить до відчуження суспільства від культурних надбань та нижчого рівня партисипації.

- Відсутність ефективної моделі управління пам'ятками, що поєднувала б державну підтримку з механізмами приватного інвестування та громадського контролю.
- Зростання кількості покинутих історичних будівель, які не використовуються і поступово руйнуються через відсутність ефективних моделей адаптивного повторного використання.
- Погіршення якості послуг культурних осередків, таких як музеї, що не сприяє росту інтересу суспільства у відвідуванні споруд, де культурні осередки знаходяться, що в свою чергу зменшує рівень залученості архітектури в міське середовище.
- Невідповідність багатьох нормативних документів сучасним міжнародним підходам до збереження культурної спадщини, що призводить до неконтрольованих втручань в зовнішній та внутрішній вигляд пам'яток.
- Недостатнє використання потенціалу культурної спадщини для сталого розвитку регіонів, туризму та креативних індустрій, що впливає не лише на стан окремої споруди, а на загальне становище у всьому регіоні.

Ширину спектру недоліків та системність деградації можна оцінити та простежити, аналізуючи стан радянських мозаїчних автобусних зупинок. Перше, що можна зазначити: частково або повністю зруйновані мозаїки цього типу пам'яток зустрічаються загалом у всіх регіонах країни, тому їх руйнацію можна характеризувати як системну проблему, а скоріше набір проблем, а не локальну та унікальну. Тож, якщо виокремити основні причини проблеми, в подальшому ці причини можна екстраполювати й на інші типи пам'яток, адже такі причини, цілком логічно й вірогідно, можуть мати універсальний характер. По-перше, такі зупинки, незважаючи на митецьку цінність, не мають статусу пам'ятки, тому вони не є достатньо захищеними у правовому полі. Це справді є універсальною проблемою, притаманною не лише таким об'єктам, про що

згадувалось у розділі щодо сучасного стану збереження пам'яток архітектурної спадщини та містобудування. Варто звернути увагу на те, що часом цінність зупинок “не помічається” не лише представниками влади, але й місцевими мешканцями. Такі зупинки не рідко фарбуються, а на місці мозаїк з'являються нові сучасні малюнки. Такі дії руйнують автентичність архітектурного об'єкту. Причиною некоректного втручання може бути не лише брак усвідомлення історичної, архітектурної чи митецької цінності таких об'єктів, але й помилкова асоціація зображень з комуністичною ідеологією, незважаючи на те, що значна кількість зупинок не лише зовсім не містить забороненої символіки, але й комуністичних мотивів загалом. Доволі часто мозаїки зображують особливості регіону, де знаходиться зупинка, що є нагадуванням про айдентику місцевості, або зображують цілком абстрактні форми. Нерозуміння важливості зупинок із часто унікальними витворами призводить до того, що ні влада, ні громада не є достатньо зацікавленими у їх збереженні. Це ж стосується модерністичної архітектури загалом. Прикладом, коли влада знецінювала подібну архітектуру, є “Квіти України” — п'ятиповерховий будинок 1985 року авторства відомого українського архітектора Миколи Левчука. В 2021 році забудовник розпочав демонтаж оригінальних люстр, вітражів, вкриті андуліном, а також фасад будівлі. У цьому випадку будівля знову ж не мала необхідного охоронного статусу. Незважаючи на це, обурені кияни розпочали протест та домоглись арешту будівлі та подальшого надання їй охоронного статусу [8]. Це демонструє, що незважаючи на згадані системні недоліки, існують приклади позитивних тенденцій.

Останні десятиліття в Україні характеризуються поступовим переходом від суто державної моделі охорони пам'яток до активного залучення громадянського суспільства. Це пов'язано як із загальносвітовими тенденціями демократизації культурних процесів, зростанням активізму, так і з об'єктивною неспроможністю держави самотійно забезпечити належний захист усіх історичних об'єктів.

Громадські організації виконують цілий спектр функцій, що доповнюють державну діяльність або компенсують її недоліки:

- Моніторинг стану пам'яток архітектури;
- Експертиза та консультування щодо реставраційних робіт;
- Популяризація культурної спадщини серед населення;
- Залучення коштів;
- Громадський контроль за дотриманням законодавства.

У контексті минулої підтеми, де було проаналізовано становище двох прикладів модерністичної архітектури (“Квіти України” та автобусні зупинки з мозаїками), варто згадати успішні ініціативи, чия діяльність прямо дотична до збереження цих об’єктів й спрямована на усунення перелічених негативних чинників. Серед таких — проект “Кінцева” [42] активіста Олега Левія, що займається популяризацією та покращенням стану цінних зупинок громадського транспорту, котрі є невід’ємною частиною українського монументального мистецтва. Іншим проектом, що стосується теж модерністичної архітектури, але не обмежується мозаїками та архітектурою малих форм, є проект Дмитра Соловйова “Ukrainian Modernism”, метою якого є збереження відповідної спадщини. Окрім популяризації української архітектури в соціальних мережах [39], діяльність проекту також охоплює проведення екскурсій (мікрорайон Троєщина-1, тощо). Вартою уваги є й однойменна друкована книга “Ukrainian modernism” [40], що містить фотографії чисельних пам’яток українського модернізму. Як зазначає видавництво, 10% прибутку йде до Британського Червоного Хреста в Україні [44]. Як зазначає видавець, незважаючи на позитивні якості пам’яток модернізму, “(...) вони залишаються здебільшого невизнаними. Це є наслідком кількох факторів, серед яких стигма приналежності до радянської епохи, корупція, занедбаність, а також постійна загроза руйнування як з боку недобросовісних забудовників, так і з боку воєнних дій.” — така позиція цілком відповідає раніше згаданим у підтемі “Позитивні та негативні тенденції” негативним факторам, що є причиною загальної ширшої тенденції. В контексті

пам'яток модернізму можна також вкотре повернутись до теми протестів щодо статусу будівлі “Квіти України”, навівши приклад ще однієї успішної ініціативи, а саме ГО “Зберегти Квіти України” [35; 47].

Увага громадських організацій та приватних ініціатив не обмежується пам'ятками архітектури та містобудування в стилі модернізму, але й поширюється на іншу архітектуру. Можна навести приклад із ГО “Семиярусна гора” [48], що звернула увагу громадськості на долю Гостинного двору Прайзлерів у Луцьку, пам'ятку архітектури початку ХХ століття, що розташована за адресою вул. Кафедральна, 4 й перебувала у “передаварійному стані” [27].

Іншими проектами та ініціативними, вартими згадки, є:

- “Хащі” — документальний проект Володимира Кохана, який значною мірою акцентує увагу на занедбанні архітектурної спадщини України [49].
- “Забуття” — блог, що поширює фотографії палаців, церков та інших споруд, котрі перебувають у незадовільному або напівзруйнованому стані [41].

Отже, підсумовуючи розділ, можна дійти висновку, що архітектурна та містобудівна культурна спадщина є важливим аспектом соціокультурного та економічного життя України. Пам'ятки архітектури важливо розглядати не лише в абстрагованому історичному чи суто естетичному контексті, але й в соціокультурному та економічному, не ігноруючи вигоди ширшого їх залучення в життя громади. Якісні стратегії залучення пам'яток дозволяють активніше стимулювати й підтримувати розвиток економіки, місцевих спільнот, локальної ідентичності, туризму, національної пам'яті, культури, тощо. Надмірно жорсткі обмеження щодо використання пам'яток та ігнорування їх потенціалу можуть не лише пригнічувати економічне та культурне життя, але й опосередковано є причиною потенційного недофінансування пам'яткоохоронної діяльності. Вдала інтеграція пам'яток архітектури та містобудування робить міське середовище більш привабливим та покращує життя громади.

Незважаючи на незадовільне становище української архітектурної спадщини, внесок суспільства в збереження пам'яток є достатньо вагомим. Діяльність різноманітних ініціатив не лише доводить наявність певного культурного запиту у суспільстві, але й через успішний досвід доводить власну практичність. Можна впевнено стверджувати, що позитивні тенденції існують значною мірою завдячуючи саме громадськості. Підводячи підсумок можна згадати ще одне свідчення в підтримку даної думки. Як згадувалось раніше, значна кількість пам'яток не має охоронного статусу, серед таких було згадано радянські автопавільйони, які в переважній більшості не є занесеними до реєстру, проте наприкінці 2024 року Львівська міська рада оновила список мозаїчних панно, що перебувають під захистом, вперше включивши до нього зупинку громадського транспорту з мозаїкою [19, с. 17], що можна вважати результатом популяризації активістами таких пам'яток [29].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження пам'яток архітектури та містобудування в системі культурної спадщини України дозволяє сформулювати низку важливих висновків щодо їхнього сучасного стану, проблематики охорони та перспектив збереження.

У ході роботи визначено поняття та класифікацію архітектурних та містобудівних пам'яток, що є необхідним для їх системного аналізу та ефективної охорони. Українське законодавство у сфері збереження культурної спадщини має відповідну нормативну базу, що враховує окремі міжнародні стандарти, такі як конвенція ЮНЕСКО та Венеціанська хартія. Водночас існують проблеми із застосуванням цих норм на практиці. Зокрема недостатня точність визначень, низький рівень контролю, слабка відповідальність за порушення та інші згадані чинники значно ускладнюють збереження об'єктів культурної спадщини. Важливим є запровадження більш ефективної нормативної бази та посилення державного нагляду за виконанням реставрацій, реконструкцій, реновацій та інших видів робіт.

В країні на державному обліку перебуває понад 100 тисяч об'єктів культурної спадщини, з яких близько 15 тисяч становлять пам'ятки архітектури та містобудування. Незважаючи на значну кількість збережених об'єктів, близько 30% з них перебувають в аварійному стані, а 80% потребують реставраційних робіт. Основними причинами такого стану є недостатнє фінансування, правові колізії, незаконна забудова та збройний конфлікт, що спричинив масштабні руйнування архітектурної спадщини.

Повномасштабна війна, що триває з 2022 року, спричинила руйнування понад 1 255 об'єктів культурної спадщини, зокрема пам'яток національного та місцевого значення. Відзначається знищення важливих архітектурних комплексів у Харкові, Чернігові, Маріуполі, Херсоні, Запоріжжі та Одесі. Зважаючи на масштаб завданих збитків, збереження та відновлення культурної спадщини стало одним із ключових викликів.

Історичні пам'ятки виконують не лише культурну, а й важливу економічну та соціокультурну функцію. Вони сприяють розвитку туризму, стимулюють ринок нерухомості, підвищують інвестиційну привабливість міст та регіонів. Збережені архітектурні та містобудівні об'єкти можуть слугувати платформою для підприємницької діяльності, створення музеїв, культурних центрів та громадських просторів. Водночас відсутність належного фінансування та механізмів залучення приватного капіталу обмежує можливості для ефективного використання цього потенціалу. Тому важливо розробити стратегії, що сприятимуть інтеграції культурної спадщини в економічну модель сталого розвитку та культурне життя громад.

Для подолання кризового стану у сфері охорони архітектурної спадщини необхідно вдосконалити законодавчу базу, посилити відповідальність за її порушення, розширити фінансування реставраційних програм та впровадити інноваційні підходи щодо збереження культурної спадщини. Важливим залишається міжнародне співробітництво, зокрема залучення підтримки ЮНЕСКО та інших організацій для відновлення зруйнованих пам'яток. Також вагому роль у збереженні культурної спадщини відіграє громадськість. Активна участь місцевих громад, громадських організацій та волонтерських ініціатив може сприяти кращому збереженню культурних об'єктів. Громадськість не лише впливає на формування політики у сфері охорони спадщини, а й відіграє роль у моніторингу, популяризації та збереженні. Тому посилення залученості суспільства та розвиток відповідних ініціатив є необхідним елементом ефективної системи охорони архітектурної спадщини.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє не лише систематизувати проблематику збереження архітектурної спадщини України, а й сформулювати рекомендації щодо її подальшого захисту та раціонального використання. Охорона та реставрація пам'яток є невід'ємною складовою національної культурної політики, що потребує комплексного підходу та активної взаємодії держави, громадськості та міжнародних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близько 15 пам'яток культурної спадщини пошкоджено після ракетної атаки на Одесу. Фото, відео. Офіційний сайт міста Одеси. Новини. 01.02.2025. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/240493/>.
2. В Одесі будуть розширені межі зони об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Відео. Фото. Офіційний сайт міста Одеси. Новини. 19.09.2023. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/234685/>.
3. В Одесі створено мапу об'єктів культурної спадщини, пошкоджених від ракетних атак. Фото. Офіційний сайт міста Одеси. Новини. 21.09.2023. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/234716/>.
4. Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Регламент, Міжнародний документ від 14.05.1954, № 995_721 : станом на 14.05.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_721#Text (дата звернення: 24.03.2025).
5. ДБН А.2.2-14-2016. Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування. На заміну ДБН А.2.2-6-2008 ; чинний від 01.07.2017. Київ : Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2017. 33 с.
6. ДБН А.2.2-3:2014. Склад та зміст проектної документації на будівництво. На заміну ДБН А.2.2-3-2012 ; чинний від 01.10.2014. Київ : Мінрегіон України, 2014. 25 с.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Протокол, Міжнародний документ, Правила від 08.06.1977, № 995_199 : станом на 08.12.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
8. “Квітам України” надано охоронний статус. Офіційний портал Києва. Новини. 03.08.2021. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/kvitam_ukrani_nadano_okhoronniy_status/.

9. Комітет всесвітньої спадщини ЮНЕСКО закликав Росію утриматися від дій, що можуть завдавати шкоду культурній спадщині України. Міністерство закордонних справ України. Всі новини. 25.07.2024. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komitet-vsesvitnoyi-spadshchini-yunesko-zaklikav-rosiyu-utrimatisya-vid-dij-shcho-mozhut-zavdavati-shkodu-kulturnij-spadshchini-ukrayini>.
10. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : Конвенція, Міжнародний документ від 16.11.1972, № 995_089 : станом на 04.10.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089/ed19881004#Text (дата звернення: 24.03.2025).
11. Конституція України : Конституція від 28.06.1996, № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.03.2025).
12. Лебедь В. В. ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ У СИСТЕМІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ В НАУКОВІЙ ТА ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (частина I) : МАТЕРІАЛИ XV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ, Львів, Україна, 29–30 трав. 2025. Львів, 2025. С. 99–101.
13. Мапа культурних втрат. Український культурний фонд. URL: <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/>.
14. Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія) : Хартія, Міжнародний документ від 31.05.1964, № 995_757 : станом на 31.05.1964. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_757#Text (дата звернення: 24.03.2025).
15. Міністерство культури та інформаційної політики України. В Україні відзначають День пам'яток історії та культури. Кабінет Міністрів України. Новини. 18.04.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-vidznachaiut-den-pamiatok-istorii-ta-kultury> (дата звернення: 22.03.2025).

16. П'єх Г. За вчинені юридичними особами порушення законодавства про охорону культурної спадщини застосовуватимуть фінансові санкції: максимальний розмір штрафу 170 тис. грн.. Львівська міська рада. 26.03.2018. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/culture/architecture-and-historic-heritage/247224-za-vchyneni-iurydychnymy-osobamy-porushennia-zakonodavstva-pro-okhoronu-kulturnoi-spadshchyny-zastosovuvatymut-finansovi-sanktsii-maksymalnyi-rozmir-shtrafu-170-tys-hrn> (дата звернення: 23.03.2025).
17. Перов Д. А. №12804 Зберегти Будинок С. Замкова, повернувши йому статус пам'ятки історії!. Київська міська рада. Петиції. 29.12.2023. URL: <https://petition.kyivcity.gov.ua/petition/?pid=12804> (дата звернення: 21.03.2025).
18. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999, № 687-XIV : станом на 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text> (дата звернення: 24.03.2025).
19. Про внесення змін до рішення виконавчого комітету від 18.10.2019 № 975 : Рішення Виконавчого комітету Львівської міської ради. URL: [https://www8.city-adm.lviv.ua/info/plan_VK.nsf/276715ac21c1f975c2256caa003843d0/33ac4ba85d43a3e1c2258bfc0043fc45/\\$FILE/07.pdf](https://www8.city-adm.lviv.ua/info/plan_VK.nsf/276715ac21c1f975c2256caa003843d0/33ac4ba85d43a3e1c2258bfc0043fc45/$FILE/07.pdf).
20. Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019, № 452 : станом на 05.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.03.2025).
21. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000, № 1805-III : станом на 14.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
22. Реставрація. Національний заповідник "Києво-Печерська лавра". URL: <https://kplavra.kyiv.ua/ua/node/29> (дата звернення: 22.03.2025).

23. Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини : Хартія, Міжнародний документ від 24.10.2000, № 998_260 : станом на 24.10.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_260#Text.
24. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ, Поправки від 17.07.1998, № 995_588 : станом на 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
25. Сергій Беляєв та директор Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО обговорили ключові питання збереження культурної спадщини в Україні. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. Новини. 20.03.2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/sergij-byelyayev-ta-dyrekтор-czentru-vsesvitnoyi-spadshhyny-yunesko-obgovoryly-klyuchovi-pytannya-zberezhennya-kulturnoyi-spadshhyny-v-ukrayini/>.
26. Ткаченко О. В. Велика Реставрація в Україні: розставляємо крапки над “і”. Українська правда. 24.03.2021. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/03/24/244308/> (дата звернення: 22.03.2025).
27. Управління інформаційної роботи міської ради. Відбулись громадські слухання на тему: “Доцільність здійснення державно-приватного партнерства щодо реставрації з пристосуванням та управлінням нежитловим приміщенням на вулиці Кафедральній, 4”. Офіційний сайт Луцької міської ради. Оперативна інформація. 23.03.2023. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/u-lutsku-vidbulys-hromadski-slukhannia-na-temu-dotsilnist-zdiisnennia-derzhavno-pryvatnoho-partnerstva-shchodo-restavratsii-z-prystosuvanniam-ta-upravlinniam-nezhytlovym-prymishchenniam-na-vulytsi-kaf>.
28. Управління інформаційної роботи міської ради. У Луцьку капітально відремонтували будинок панахиди. Офіційний сайт Луцької міської ради. Оперативна інформація. 01.11.2023. URL:

- <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/u-lutsku-kapitalno-vidremontuvaly-budynok-panakhydy> (дата звернення: 22.03.2025).
29. Це перша зупинка з мозаїкою, взята під офіційний захист. Telegram. кінцева. 08.04.2025. URL: <https://t.me/kintseva/1246>.
 30. 1255 пам'яток культурної спадщини постраждали в Україні через російську агресію станом на кінець грудня 2024 року. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. Новини. 03.01.2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1255-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu-standom-na-kinecz-grudnya-2024-roku/>.
 31. 2109 об'єктів культурної інфраструктури зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. Новини. 05.11.2024. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/2109-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>.
 32. BSI returns to Ukraine. Blue Shield International. Blue Shield Missions. 25.02.2023. URL: <https://theblueshield.org/bsi-returns-to-ukraine/>.
 33. Cabinet Office, Department for Culture, Media & Sport. Social Outcomes Partnerships and the Life Chances Fund. GOV.UK. Guidance. URL: <https://www.gov.uk/guidance/social-outcomes-partnerships>.
 34. Demydiuk O. B., Averbakh M. Y. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ARCHITECTURAL SPACE PERCEPTION. Sworld-Us conference proceedings. 2023. pp. 16–21. URL: <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2023-20-01-004>.
 35. Facebook. Зберегти Квіти України. URL: <https://www.facebook.com/Save.Kvity.Ukrainy/>.
 36. Historic Gardens (The Florance Charter 1981). Publicomos. URL: https://publ.icomos.org/publicomos/jlbSai?html=Bur&base=technica&ref=43805&file=2424.pdf&path=gardens_e.pdf (дата звернення: 24.03.2025).
 37. Nara Document on Authenticity. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/archive/1994/whc-94-conf003-inf8e.pdf>.

38. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations. 1989. V. 26 : Special Issue: Memory and Counter-Memory. pp. 7–24. URL: <https://doi.org/10.2307/2928520>.
39. Soloviov D. Instagram. ukrainianmodernism. URL: <https://www.instagram.com/ukrainianmodernism/>.
40. Soloviov D. Ukrainian Modernism: Modernist Architecture of Ukraine / Eds.: D. Murray, S. Sorrell. Fuel Publishing, 2025. ISBN 9781739887872.
41. Telegram. забуття. URL: <https://t.me/zabuttia>.
42. Telegram. кінцева. URL: <https://t.me/kintseva>.
43. Ukraine. UNESCO World Heritage Center. URL: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ua/> (дата звернення: 22.03.2025).
44. Ukrainian Modernism. FUEL. URL: <https://fuel-design.com/publishing/ukrainian-modernism/>.
45. Valletta Principles (English & French). ICOMOS CIVVIH. Charters, Declarations & Principles. URL: <https://civvih.icomos.org/valletta-principles-english-french/> (дата звернення: 24.03.2025).
46. What is ICCROM. ICCROM. Overview. URL: <https://www.iccrom.org/about/what-iccrom>.
47. YouControl. ГО “ЗБЕРЕГТИ КВІТИ УКРАЇНИ”. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/44873784/.
48. YouControl. ГО “Семиярусна гора”. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/43619340/.
49. YouTube. Хащі. URL: <https://www.youtube.com/@hushchi>.
50. 1931, The Athens Charter. ICOMOS CIVVIH. Charters, Declarations & Principles. URL: <https://civvih.icomos.org/1931-the-athens-charter/> (дата звернення: 24.03.2025).
51. 1954 Convention. UNESCO. Cultural heritage and armed conflicts. URL: <https://www.unesco.org/en/heritage-armed-conflicts/1954-convention?hub=66535> (дата звернення: 28.05.2025).